

УДК 94(477):355.428.4(477.52/.54)«1942/1943»

© **Олександр БІЛОУС**

БОЙОВІ ДІЇ РАДЯНСЬКИХ ПАРТИЗАНІВ НА ТЕРИТОРІЇ ПІВНІЧНО-СХІДНОЇ УКРАЇНИ (ЛИПЕНЬ 1942 р. – ВЕРЕСЕНЬ 1943 р.)

Здійснено аналіз бойової діяльності партизанів Північно-Східної України в період розквіту партизанського руху. Висвітлено головні вектори партизанської боротьби, проаналізовано їхню роль у посиленні нацистського терору проти місцевого населення на території Чернігівщини та Сумщини.

Ключові слова: *Північно-Східна Україна, радянський партизанський рух, Чернігівщина, Сумщина.*

Територія Північно-Східної України стала колыскою для поширення радянського партизанського руху територією України. Сформувавшись на теренах Чернігівщини та Сумщини на базі окремих загонів червоноармійців, які пробивалися з ворожого оточення на схід, та місцевих винищувальних загонів ще у 1941 р., переживши першу зиму окупації, партизани регіону стали ваговою силою у протистоянні з окупаційною владою. На боротьбу з партизанами нацисти постійно були вимушені залучати значні сили підрозділів поліції, використовувати військові формування своїх сателітів, а також бойові одиниці Вермахту. Значною мірою поштовхом для відновлення боротьби стає централізація «малої війни» 30 травня 1942 р., коли було створено Центральний штаб партизанського руху (ЦШПР) та систему підпорядкованих йому органів керівництва при військових радах відповідних фронтів. Зокрема, менш ніж через місяць, 20 червня було створено й Український штаб партизанського руху (УШПР) на чолі з колишнім заступником наркома внутрішніх справ УРСР Т.А. Строчаком. Завданням нового органу стала максимальна централізація управління, що в подальшому дало можливість скоординувати дії партизанів із частинами регулярних військ.

Бойова діяльність радянських партизанів Північно-Східної України завжди привертала увагу дослідників руху Опору і до сьогодні розглядається в контексті «малої війни» в Україні, хоча після зміщення епіцентру подій на Правобережжя висвітлення їхніх операцій має епізодичний характер [8; 12]. Одними з перших, хто намагався відокремити від загальної канви події на Чернігівщині та Сумщині, були І.Ф. Курас та А.В. Кентій. У монографії «Штаб нескорених» боротьбі партизанів Лівобережжя в

період битви за Дніпро та Київ присвячено цілий розділ [10]. На початку ХХІ ст. вказана монографія була доопрацьована А.В. Кентієм та В.С. Лозицьким і трансформувалася в наукове видання «Війна без пощади і милосердя», в якій розглядалась діяльність партизанів Північно-Східної України у розділі «Централізація керівництва збройною боротьбою в тилу ворога. Розширення зони бойових операцій партизанів України (травень 1942 р. – серпень 1944 р.)» [6]. Повні статистичні дані, що ілюструють функціонування партизанських з'єднань регіону було подано співробітниками Центрального державного архіву громадських об'єднань України в довіднику «Україна партизанська» [20].

Джерельну базу цього дослідження становлять численні щоденники та спогади учасників партизанської війни, у яких висвітлюються «легендарні» епізоди [2; 5; 9; 11; 13; 17; 21]; збірники документів, присвячені зображенню подій 1941-1945 рр. на території Чернігівщини та Сумщини [19; 29]; науково-документальні видання, що побачили світ в останнє десятиліття [15;18]; документи та матеріали Центральних державних архівних установ України [22; 23; 24].

За підрахунками київських дослідників партизанського руху В.С. Лозицького та А.В. Кентія, УШПР на початок своєї діяльності мав відомості про 704 загони (24 864 особи) і 615 груп (1 943 особи), а реально розраховувати міг лише на 22 загони (3 310 бійців), з якими уже було встановлено радіозв'язок [6, 118]. Переважна більшість бійців базувалася на Чернігівщині та Сумщині, залишаючи час від часу територію України. Водночас і джерела вказують на партизанську присутність саме в цих областях; центрами руху Опору в Україні в серпні 1942 р. вважалися райони, прилеглі до Бахмача, Щорса, Грем'ячого, Середина Буди [27, 108]. Схожу картину партизанської активності було змальовано й німцями у звіті про становище в райхскомісаріаті «Україна»: «Незважаючи на введення мадярських і німецьких частин, діяльність великих партизанських загонів у районі Новгород-Сіверського, Сосниці, Конотопа, Почепа, Шостки не можна зліквідувати. Вони добре озброєні й можуть протистояти навіть регулярним частинам армії» [22, 9]. Підтвердженням цього можуть слугувати і відомості про активізацію бойової діяльності партизанів у літній період 1942 р. Так, бійці Групи партизанських загонів України в ніч проти 28 червня 1942 р. здійснили напад на містечко Ямпіль: «У результаті несподіваної атаки гарнізон ворога, щоб уникнути оточення, почав поспішний відхід. Партизани захопили як трофеї, 2 ротних міномети, 3 кулемети, 5 гвинтівок, 30 ящиків патронів та 5 ящиків гранат, 1 т вибухових речовин» [20, 55]. Наступною операцією для з'єднання став розгром ворожого гарнізону в Грем'ячому: «Втративши декілька десятків убитими, гітлерівці відступили, залишивши партизанам гармату, 3 міномети, 3 кулемети та ін.» [20, 56]. У ніч проти 29 червня 1942 р. Хільчанським партизанським загonom (з травня 1942 р. він підпорядковувався О.М. Сабурову) було здійснено напад на село Журавку (Північна Сумщина), у результаті якого було розгромлено гарнізон поліції та захоплено 2 кулемети, 52-мм міномет, 32 гвинтівки [16, 211]. Водночас партизанами 1-го Чернігівського з'єднання партизанських загонів було проведено низку диверсій на залізничних ділянках поблизу Новозибкова, Новгород-Сіверського, Брянська та

Гомеля, у результаті чого було пущено під укіс 21 ешелон противника [20, 58]. У травні-липні 1942 р. активізував свої дії і Путивльський об'єднаний партизанський загін. У цей час було проведено 70-денний рейд північною Сумщиною та південною Орловщиною, знищено кілька стратегічних об'єктів та розгромлено окремі ворожі гарнізони. Серед бойових операцій путивльських партизанів стали диверсійні акції в Кролевецькому та Путивльському районах: знищено ворожі гарнізони в селах Нова Слобода та Мутин, спалено 3 дерев'яних мости через шосейні та ґрунтові дороги, споруджено 2 мости на р. Клевень для переправи партизанів (згодом підірвані) [19, 119-125].

Цікавими для вивчення розвитку діяльності радянських партизанів є «Витяги з військового щоденника діяльності підрозділів 32-го угорського піхотного полку», який улітку 1942 р. базувався в Новгород-Сіверському. За підрахунками угорських військовиків, на момент захоплення партизанами Грем'яча там базувалася одна рота 32-го полку (близько 150 солдатів), керівництво якої знало про майбутній напад: «Захоплення 30 червня 1942 р. с. Чауси (Погарський район Брянщини) є, мабуть, вихідною базою для подальшого наступу на Грем'яче. Рота перебуває у повній бойовій готовності, передбачаючи подальший розвиток серйозного становища» [22, 11-16].

На думку радянських державних і військових діячів, партизанський рух мав спричиняти ще більший, ніж улітку 1942 р., опір, викликаючи своїми діями дедалі більший резонанс як серед німецьких і угорських гарнізонів, так і серед місцевого населення. Саме тому одним із перших наказів УШПР, датований 24 липня 1942 р., стала вимога «негайно розпочати масовані удари по комунікаціях ворога, поставивши за мету не пропустити жодного ешелону противника до лінії фронту» [24, 43-45], а також «рішуче покінчити з відсиджуванням і бездіяльністю, які ще не повністю викорінені в партизанських формуваннях» [24, 43-45].

Активізація партизанських загонів у середині 1942 р. призвела до більш жорсткої протидії окупаційних військ. Зокрема, у Хінельських лісах розпочинається блокування партизанів угорськими військовими частинами та підрозділами місцевої поліції з метою подальшого знищення; південно-західним узліссям Брянських лісів окупантами було споруджено укріплену лінію оборони з метою блокування та ліквідації партизанських угруповань на чолі з О.М. Сабуровим, Г.Ф. Покровським, П.Є. Стрільцем, Д.В. Ємлютіним, М.І. Дукою; чернігівські партизани під тиском ворога змушені були відступити на територію Білорусії та Росії, лише час від часу повертаючись на територію Семенівського, Холминського та Корюківського районів для проведення господарських акцій.

Здебільшого масований наступ на партизанські формування ставав наслідком катастрофічного становища на радянсько-німецькому фронті та ганебного відступу Червоної армії в липні-серпні 1942 р. Користуючись незадовільним моральним станом, каральні акції противника були направлені на залякування місцевого населення та залучення на свій бік найменш стійких елементів [6, 119].

Натомість УШПР намагався протистояти військово-ідеологічному тискові. Так, за вересень – листопад 1942 р. Українським штабом була підготовлена та десантована в тил противника 21 група організаторів партизанського руху загальною чисельністю

218 чол., зокрема на територію Чернігівщини 5 груп у кількості 46 осіб [24, 137-139]. Водночас (14 жовтня 1942 р.) на Сумщину була десантована оперативна група під керівництвом полкового комісара Я.І. Мельника чисельністю 10 осіб [24, 137-139].

26 жовтня 1942 р. партизанські з'єднання Сумщини під керівництвом О.М. Сабурова та С.А. Ковпака вирушили у рейд на територію Житомирщини. Під час свого походу до Дніпра партизани спільними діями розгромили гарнізони поліції в містах Понорниці та Холмах (Чернігівщина), кілька інших населених пунктів. За час руху до м. Лоєва (білоруське містечко на берегах Дніпра) було знищено «б залізничних і 5 шосейних доріг, підірвано бронепотяг та ешелон, захоплені трофеї, в тому числі 6 мінометів, 21 кулемет, 108 автоматів і гвинтівок, запаси продовольства. Втрати ворога вбитими і полоненими становили 117 і 26 чоловік» [6, 128].

З відходом на Правобережжя загонів О.М. Сабурова та С.А. Ковпака на Брянщині було залишено 5 партизанських загонів чисельністю 660 бійців, а впродовж двох місяців їхній особовий склад зріс до 900 бійців [24, 137-139], які діяли під загальним керівництвом начальника Сумського обласного штабу партизанського руху Я.І. Мельника. Наприкінці жовтня 1942 р. вони були повністю передислоковані на територію Сумщини, де одразу ж включилися в політично-масову роботу серед місцевого населення та провели низку успішних бойових операцій. Ще до кінця 1942 р. у селах Баранівка, Фотовиж, Товстодубове, Бачівськ, Пустогород (усі Глухівського району Сумської області) партизанами було проведено мітинги та господарські акції; роздано населенню більше 4000 пудів зерна, заготовленого для вивезення до Німеччини. А у селах Марчихина Буда (Ямпільського району Сумської області) та Жихово (Середино-Будського району Сумської області) у результаті вдалих нападів на місцеві гарнізони знищено 40 поліцаїв, 52 угорських солдати, захоплено в полон 4 поліцаї; знищено 3 опорних пункти гітлерівців, 2 склади прядильного волокна та телефонна станція; захоплено трофеї – 2 кулемети, 35 гвинтівок, 8000 патронів, 45 коней, 62 корови і понад 1000 пудів зерна [24, 144].

У листопаді 1942 р. на території Сумщини (Хінельські ліси) було передислоковано й партизанський загін ім. Г.І. Котовського у кількості 101 бійця під командуванням М.І. Воронцова [24, 144], де вже базувалися партизанські групи, сформовані 31 січня 1943 р. у зведений партизанський загін Сумської області під загальним керівництвом начальника штабу оперативної групи УШПР М.І. Наумова.

22 листопада 1942 р. начальником УШПР Т.А. Строкачем було оприлюднено «План дії партизанських загонів України на зимовий період 1942 – 1943 років» [24, 270-285]. Окрім масово-політичної, агітаційно-пропагандистської, розвідувальної діяльності, його увага акцентувалася на бойовій та диверсійній роботі партизанів; зокрема, формуванням Чернігівщини та Сумщини пропонувалося проводити активну диверсійну роботу на залізничних ділянках Гомель – Ніжин, Гомель – Бахмач, Київ – Ніжин – Бахмач, Брянськ – Конотоп, Конотоп – Харків, Конотоп – Курськ, Конотоп – Ворожба – Льгов, Ворожба – Суми – Харків. Більше того, в розташуванні загонів під керівництвом О.Ф. Федорова та Я.І. Мельника належало облаштувати аеродроми;

створити бойові склади та господарські бази в районах Клетнянських, Хінельських та Брянських лісів [24, 276-281].

Загалом, як зазначив Т.А. Строкач у своєму звіті до начальника ЦШПР П.П. Пономаренка, «за неповними зведеннями лише за період з вересня до листопада 1942 р. діючими партизанськими загонами України було знищено 6401 ворожий солдат, а також поранено 1734 гітлерівців та поліцаїв» [24, 145]. Уже у 1943 р. Перший секретар ЦК КП(б)У М.С. Хрущов, звітуючи перед Ставкою ВГК про результати партизанської війни з 1 жовтня 1942 р. до 1 квітня 1943 р., зазначив, що тільки на території Сумської, Чернігівської, Київської, Житомирської, Ровенської та Кіровоградської областей «знищено ворожих солдатів та офіцерів – 34927, старост, поліцаїв та інших зрадників Батьківщини – 3571; знищено літаків – 20, танків і бронемашин – 107, бронепоездів – 7» [24, 80-81]. У результаті все більшої партизанської боротьби в лісистих районах північної України «деякими залізницями повністю зупинено рух військових ешелонів противника на ділянках Київ – Коростень та Овруч – Чернігів» [24, 97]. Наприкінці 1942 р. про дошкульні удари радянських партизанів Чернігівщини та Сумщини заявляє й командувач оперативного тилу групи армій «Б», зазначаючи, що їхня активність заважає вербуванню та відправленню української молоді до Німеччини, а місцеве населення не тільки симпатизує партизанам, але й допомагає їм [7, 141]. Саме тоді для боротьби з радянськими нелегальними військовими формуваннями збільшується чисельність формувань поліції у північноукраїнському регіоні, а на території Чернігівщини й Сумщини, окрім поліції, ще було зосереджено і 3 угорські бригади (№№108, 118, 120) [24, 270]. Але, як зазначалося у звіті оперативного відділу УШПР за 1942-1944 рр., не вони були причиною невисокої партизанської бойової активності та розрізнених дій окремих загонів: «Головним недоліком партизанського руху того періоду було те, що діючі загоны не вели систематично активних бойових дій, не проводили великих операцій з руйнування залізничних вузлів, промислових підприємств, відновлених німцями» [25, 35-38].

Після перших успішних рейдових маршів Сумського й Житомирського партизанських з'єднань 31 січня 1943 р. за рішенням ЦК КП(б)У та УШПР вирушив у рейд об'єднаний партизанський загін Сумської області, створений на базі семи партизанських формувань (у майбутньому – з'єднання Українських кавалерійських партизанських загонів). На першому етапі партизани мали на меті вийти в південні районі Сумщини, що і було здійснено впродовж 15 днів походу. Під час переходу було розгромлено ворожі гарнізони в селах Шевченковому, Новій Січі, Кияниці, захоплено райцентр Краснопілля та здійснено напад на ст. Ворожба, де було визволено близько 2 тис. радянських військовополонених [20, 64]. До середини лютого 1943 р. також удалося паралізувати рух ворога на залізницях Суми – Готня та Суми – Харків [6, 137]. Під час рейду відзначилися бійці Ямпільського партизанського загону «За Батьківщину» № 2 під командуванням І.Т. Пастушенка, які відзначилися під час мінування автодоріг Харків – Суми та Гадяч – Ромни й залізниці Суми – Белгород, у боях поблизу сіл Сагайдак та Заяр (Полтавщина) [19, 159].

Успішні дії об'єднаного партизанського загону Сумської області стимулювали УШПР до нових закликів активізації дій «народних месників», при цьому керівникам партизанів Сумської області, а саме П.К. Куманьку та Я.І. Мельнику, було вказано, що «відсиджування загонів під приводом відсутності зброї та боєприпасів є злочинним, особливо зараз, коли противник безкарно підвозить резерви до фронту, а Червона армія потребує і чекає вашої активної допомоги» [28, 41]. Тому в другій половині лютого було відправлено в рейд новостворений об'єднаний партизанський загін (згодом – Вінницьке партизанське з'єднання) на чолі з І.Я. Шупшановим та Я.І. Мельником, а в середині березня 1943 р. вирушило на правий берег Дніпра і 1-ше Чернігівське з'єднання партизанських загонів (надалі – Чернігівсько-Волинське партизанське з'єднання).

Робота, проведена восени 1942 р. – взимку 1943 р., призвела до збільшення особового складу партизанських загонів утричі. У формуваннях, підпорядкованих УШПР, на 1 квітня 1943 р. нараховувалося вже близько 15 тис. бійців [26, арк. 1-6]. Хоча головним ударним «кулаком» Штабу були загони, виведені на правий берег Дніпра, на Лівобережжі продовжували залишатися дійові бойові одиниці. Після зимового затишшя активізували діяльність загони М.М. Попудренка (окремий партизанський загін ім. Й.В. Сталіна), М.Г. Салая, М.А. Рудича, А.Т. Матієнка, В. Піскарьова, Я.П. Шкрябача (бойові групи у складі окремого партизанського загону ім. Й.В. Сталіна), які були виведені з Хінельських та Клетнянських лісів на межу Чернігівської та Київської областей. Окрім бойових операцій, вони повинні були налагодити зв'язок із місцевими партизанами [24, 199-201].

Одним із основних бойових завдань новоствореного Чернігівського партизанського з'єднання (з 30 березня 1943 р.) під командуванням М.М. Попудренка була диверсійна робота на залізничних та автомобільних шляхах Гомель – Бахмач та Чернігів – Ніжин. Серед диверсантів з'єднання відзначався відвагою молодий підрильник В.І. Коробко, який у березні – квітні 1943 р. здійснив 5 вдалих мінувань ворожих комунікацій, а всього на його бойовому рахунку – 17 підірваних ешелонів із живою силою та технікою противника [29, 170].

Наприкінці 1942 р. для боротьби з партизанами на території, підконтрольній Королівській угорській окупаційній групі «Схід», до якої входили Чернігівщина та Сумщина, було виокремлено 213-ту охоронну дивізію (з центром у Чугуєві), 214-ту охоронну дивізію (з центром у Гомелі) і 399-ту головну польову комендатуру (з центром у Конотопі) [23, 53]. 213-й охоронній дивізії та 399-й польовій комендатурі наказувалося створити по одній винищувальній команді, які були б набрані з місцевих жителів. Попередніми умовами вступу висувалися повна лояльність до окупаційної адміністрації та бойова готовність. У розпорядження команд надавалася автоматична зброя та ручні гранати, створювалися особливі умови для розміщення [23]. У майбутньому, за умови тісної співпраці, вони мали використовуватися в боротьбі з місцевими партизанами.

Ще до виходу в рейд на територію Волині партизанам Чернігівського партизанського з'єднання довелося витримати низку зіткнень з німецькими

каральними загонами. Колишній начальник ЦШПР П.К. Пономаренко у своїй статті «Боротьба радянського народу в тилу ворога» цитував донесення штабу групи армій «Центр»: «З 6 до 15 лютого 1943 р. в районі населених пунктів Червона Гора та Злинка (Брянська область РРФСР), Світиловичі, Вітка та Добруш (Гомельська область БРСР) проводилася операція «Хазенягд». Метою операції було знищення партизанів, які вирвалися з Мамаївського лісу. Наші сили становили 1200 осіб. Власні втрати: 51 убитий, 37 поранених. Втрати партизанів – 15 убитих. Операція розглядається збройними силами як провал» [14, 26-36].

Розвиткові партизанського руху в районах Північно-Східної України сприяла й поява в лютому-березні 1943 р. на території Сумщини підрозділів 1-ї та 2-ї Курських партизанських бригад, які нарівні з місцевими загонами приєдналися до диверсійної роботи, «осідлавши» залізниці Хутір-Михайлівський – Глухів, Хутір-Михайлівський – Ворожба, Комаричі – Льгов – Курськ. У результаті рейду північною Сумщиною курянами було «підірвано залізничне полотно протяжністю 5 км на ділянці Львів – Ворожба, встановлено 48 мін МЗД-4, пущено під укіс ворожий ешелон із технікою і живою силою противника, пошкоджено 55 паровозів, 18 вагонів...» [19, 154].

7 квітня 1943 р. ЦК КП(б)У було затверджено оперативний план бойових дій українських партизанських загонів на весняно-літній період 1943 р. Головне місце в ньому відводилося партизанській боротьбі на території Південно-Західної України, при цьому перед радянськими фронтами ставилося завдання десантували 31 диверсійну групу на територію Лівобережжя, зокрема на Чернігівщину та Сумщину, для дезорганізації тилу ворожих військ [6, 137]. Так, групу відповідальних працівників оперативного й розвідувального відділу УШПР було направлено в загоони І.М. Бовкуна, М.Г. Салая та М.М. Тарануценка.

З початком весни відновилися й операції ворога проти партизанських формувань. Першими під удар потрапили загоони Брянщини, Вітебщини, Могильовщини та Північно-Східної України. У районі Брянських лісів ворогом було зосереджено близько 50 тис. солдатів та офіцерів, а також залучено танки та артилерію. У ході каральної акції у травні – червні 1943 р. були розбитими партизанський загін Червоного району (командир М.П. Бойко загинув у бою), Ямпільський партизанський загін «За Батьківщину» (командир С.М. Гнибіда загинув у бою), 2-й Хильчацький партизанський загін (командир К.Г. Горюнов зумів вивести з оточення решту загону і продовжити діяльність формування до серпня 1943 р.), партизанський загін ім. 25-ї річниці РСЧА УШПР (командир П.М. Логвинов загинув у бою) [20, 207-212]. Наприкінці червня 1943 р. із території Чернігівщини в район Злиноківських лісів Орловщини було витіснено й заблоковано 2-ге Чернігівське партизанське з'єднання. Під час спроби виходу з оточення 6 липня поблизу с. Софіївки загинув М.М. Попудренко (секретар Чернігівського підпільного обкому партії і командир з'єднання; 10 липня з'єднанню було присвоєно ім'я загиблого ватажка). Загалом втрати партизанів під час літньої кампанії окупаційних військ, за деякими даними, сягали близько 4,5 тис. чоловік [10, 96].

7 липня 1943 р., складаючи звіт про діяльність партизанських загонів, розвідвідділ командування військами оперативного тилового району групи армій «Південь»

зазначав: «У результаті операції, проведеної 213-ю охоронною дивізією, партизанські загони були сильно пошарпані. Їхні рештки мають наміри об'єднатися з Остерським партизанським загonom, який, незважаючи на активну розвідку, залишився практично неушкодженим. Не відкидається можливість майбутнього переходу вищевказаних партизанів у райони на захід від Києва» [23, 40-42].

Великими були втрати і ворожих військ, але чи не найбільшою поразкою став провал антипартизанської кампанії напередодні доленосної Курської битви. Багато партизанських формувань зуміли з мінімальними втратами вийти з ворожих оточень та пасток і долучитися до диверсійної роботи в безпосередній близькості від лінії фронту, руйнуючи найближчий тил Вермахту.

15 липня 1943 р. ЦК КП(б)У було прийнято постанову про подальший розвиток партизанського руху в Україні. Однією з найбільших диверсійних операцій радянських партизанів, згідно з постановою, стала «рейкова війна» (розпочалася у серпні і тривала до періоду форсування Дніпра Червоною армією), головною метою якої стало одночасне масове руйнування залізничного полотна та станційних споруд і яка відбувалася вже в переддень визволення північно-східного регіону. Початок «рейкової війни» знайшов своє відображення і у документах ворога: «У північній частині прифронтового району командування противника створює під єдиним керівництвом дрібні й середні партизанські загони, головна мета яких полягає у здійсненні диверсійних актів на залізницях та автошляхах, у пошкодженні ліній зв'язку, а також у створенні перешкод під час заготівлі сільськогосподарської продукції» [23, 43].

Водночас для оптимізації диверсійної війни Т.А. Строчаком було проведено чергове перегрупування партизанських сил для найбільш дійової допомоги наступаючим частинам Червоної армії. У своїй телефонограмі до секретаря ЦК КП(б)У Д.С. Коротченка він окреслив завдання партизанських загонів Лівобережжя: «Із з'єднання Короткова – Новикова спрямувати один загін чисельністю 200-250 бійців у район південної Сумщини, а саме: Охтирки – Гадяча; з'єднання під керівництвом М.Г. Салая повністю передислокувати на територію Полтавщини; активізувати партизанські загони, що діють у межиріччі Дніпра та Десни, а також у районах залізничних вузлів Ніжина, Бахмача, Конотопа, Ворожби» [24, 125-126]. Зазначимо, що в майбутньому (одночасно з бойовими одиницями С.А. Ковпака, О.Ф. Федорова, О.М. Сабурова та М.І. Наумова, де для підривної діяльності були створені цілі підрозділи) відзначилися й загони Лівобережжя та межиріччя Дніпра й Десни під командуванням Ф.В. Головача, Ю.О. Збанацького, П.С. Дудка, М.М. Тарануценка.

Ще в червні 1943 р., згідно з рішенням ЦК КП(б)У та УШПР, було сформовано оперативну групу у складі М.М. Гончарова та М.Т. Лукашова, яка одержала завдання «встановити місце дислокації партизанів Сумської області та сформувати партизанські загони в регіоні» [19, 194]. Після десантування в районі озера Валовня у Брянських лісах Групі вдалося налагодити контакт із дрібними партизанськими підрозділами Сумщини та сформувати 4 партизанських загони: 2-й Середино-Будський, 2-й Хільчанський, 5-й Червоний (Есманський) та Грем'яцький [19, 194-195]. Тут потрібно

наголосити, що колектив науково-довідкового видання «Україна партизанська» зазначає, що вказані загони були створені не раніше, ніж у жовтня 1942 р. [20, 207-212], що свідчить про відсутність зв'язку з УШПР, а також їхню бездіяльність. Уже в серпні 1943 р. з'являється дедалі більше повідомлень про відновлення їхніх активних дій. У ніч проти 14 серпня диверсантами 2-го Хільчанського партизанського загону було заміновано ділянку залізничного роз'їзду Зноб – Чигинок (Північна Сумщина), у результаті чого було підірвано автодрезину з 20 гітлерівцями [19, 174]. Цією ж диверсійною групою наприкінці серпня було заміновано залізницю на ділянці Зноб – Вітемля (Південна Брянщина) в районі с. Нововасилівка та підірвано ворожий ешелон [19, 176-177].

Водночас на території Чернігівщини партизани розгорнули не менш інтенсивну діяльність. На початку 1943 р. розпочав бойовий шлях партизанський загін «За Батьківщину» під командуванням І.М. Бовкуна (6 серпня 1943 р. реорганізований у з'єднання). До середини 1943 р. його бійці пустили під укіс 36 ешелонів противника на залізничних гілках Ніжин – Київ та Ніжин – Чернігів [29, 177-178]. Ще раніше, на межі 1942-1943 рр., загін рейдував селами Лосинівського, Ніжинського, Козелецького та Носівського районів Чернігівської області. У серпні 1943 р. бійцями партизанського загону ім. М.І. Кутузова Полтавського партизанського з'єднання ім. В.М. Молотова в районі села Радвиного (Щорський район) здійснили 2 диверсії на залізничній ділянці Гомель – Бахмач, у результаті чого було знищено 2 паровози, 8 вагонів та 2 гітлерівці [29, 179]. Однією з найефективніших диверсійних груп Чернігівського партизанського з'єднання ім. Героя Радянського Союзу М.М. Попудренка став підрозділ на чолі з І.Є. Цимбалістом, який лише за першу половину серпня 1943 р. знищив 4 паровози, 6 вагонів озброєнням, 10 платформ із танками та автомашинами, 3 вагони з провіантом, 5 вагонів із зерном та пошкодив 11 вагонів із зерном [29, 185]. У Новобасанському та Бобровицькому районах Чернігівщини, а також у прилеглих районах Київщини на середину 1943 р. на повну силу розгорнув бойові дії партизанський загін ім. М.О. Щорса Новобасанського району під командуванням О.Є. Кривця. В одній зі своїх перших бойових операцій щорсівці захопили 28 автомобілів. Відтоді загін став механізованим, і партизани мали можливість здійснювати свої бойові, розвідувальні, диверсійні акції в Чернігівській, Київській та Полтавській областях. Загін не мав жодного радіозв'язку з Великою землею, вибухівку для диверсій виготовляли самотужки, але змогли підірвати 23 ешелони противника на місцевих залізничних комунікаціях [29, 202]. Заслугує на увагу й партизанський загін під командуванням Є.Х. Соколовського, який із квітня 1943 р. діяв на території Варвинського району, а з серпня 1943 р. – в Іваницькому районі Чернігівщини. До моменту розформування, 20 вересня 1943 р., загоном було знищено понад 700 гітлерівців та колаборантів [29, 203].

Упереддень форсування Дніпра, 15 вересня 1943 р., військова рада Воронезького фронту затвердила розроблений УШПР план захоплення партизанськими загонами переправ через Десну, Дніпро та Прип'ять. 22 вересня 1943 р. Штаб поінформував командування Центрального фронту про вказівки українським партизанам щодо взаємодії з його військами [6, 170]. Загалом до майбутньої операції передбачалося

залучити 11 партизанських одиниць загальною чисельністю понад 17 тис. бійців [6, 170]. Одними з перших приступили до виконання поставленого завдання партизани таких з'єднань: «За Батьківщину» під командуванням І.М. Бовкуна (бійцями з'єднання було захоплено 3 переправи через Дніпро в районі сіл Теремки й Домантове та переправу через Прип'ять, які утримувалися до підходу підрозділів 13-ї армії Центрального фронту) [20, 93-94], ім. М.О. Щорса під командуванням Ю.О. Збанацького (організовано 2 переправи через Дніпро в районах Окунінова й Верхніх Навозів та підготовлено їхню охорону) [20, 109-110], а також ім. М. Коцюбинського під командуванням М.М. Тарануценка (організовано 10 переправ через Дніпро та Прип'ять, якими скористалися військові частини 13-ї та 60-ї армій Центрального фронту) [20, 87-88]. Усього було захоплено та організовано 25 переправ (3 – на Десні, 12 – на Дніпрі, 10 – на Прип'яті) [12, 274]. У подальшому ці переправи слугували частинам радянської армії для переходів партизанськими зонами у ворожому тилу та відіграли важливу роль у захопленні плацдармів. Епізоди форсування Десни й Дніпра радянськими солдатами знайшли своє відображення вже в повоєнних спогадах Ю.О. Збанацького: «Партизанські розвідники першими зустріли червоноармійців і вивели їх на переправу через Десну біля села Надинівка. Радянські воїни відмовлялися вірити, що німців поблизу немає. Не марнучи жодної хвилини, розвідрота, яка першою ступила на деснянський берег, негайно продовжила свій шлях до Дніпра...» [4, 129].

Після форсування Дніпра та визволення Києва з чернігівських та сумських партизанів продовжили свої дії лише Полтавське партизанське з'єднання ім. В.М. Молотова (командир – М.Г. Салай) та з'єднання ім. Й.В. Сталіна (командир – М.І. Шукаєв), інші опинилися в радянському тилу або ж зустрілися з частинами Червоної армії та в подальшому були розформовані. Згідно зі звітом М.С. Хрущова «Про бойові дії партизанів України за період з 1 серпня до 1 жовтня 1943 р.», з усім озброєнням частинам Червоної армії було передано 7 779 партизанів, які брали участь у захопленні та утриманні переправ через річки «Мокрого трикутника» [24, 171].

Окремою, трагічною сторінкою Чернігівщини та Сумщини в часи дворічної нацистської окупації є понад 100 сіл регіону, спалених гітлерівськими карателями [3, 284-290]. У більшості випадків саме дії партизанів стали причиною їхнього знищення: одні села були партизанським тилом, резервом, господарськими базами; інші – постраждали від політики гітлерівської кругової поруки або стали ареною бойових дій «народних месників» з окупаційними військами. Так, 1 грудня 1941 р. об'єднаним партизанським загоном Чернігівської області було розгромлено ворожий гарнізон у селі Погорільці, а вже 2 грудня, у відповідь, карателі спалили сусіднє село Тополівку [1, 164-169]. Деякі епізоди нацистського терору згадував і М.М. Попудренко, зазначаючи у своєму щоденнику: «Спалили половину Рейментарівки (близько 200 дворів), Олійники, Богданівку, по декілька дворів у Савинках, Самотугах... Розвідка рапортувала, що німці і мадяри спалили села Савинки, Самотуги» [13, 153-154]. Доповідаючи Т.А. Строкачу 14 серпня 1942 р., по закінченні рейду Сумщиною, С.А. Ковпак повідомляв: «З 28 травня до 7 липня 1942 р. гітлерівці замордували 735 мирних мешканців та спалили 1 098 хат: у Новій Слободі – 670, Спадщині – 78, Старій

Шарпівці – 60, Новій Шарпівці – 64, Литвиновичах – 150, Яциновому – 70» [19, 130]. Апогеєм стало знищення Корюківки в перші дні березня 1943 р., коли у відповідь на господарську акцію партизанів було повністю спалене ціле містечко з населенням понад 7 тис. жителів [3, 44-53].

Підбиваючи підсумки викладеного вище, зазначимо, що партизанами північно-східних областей України було зроблено значний внесок у загальний розвиток руху Опору проти німецьких окупантів. Постійно перебуваючи в безпосередній близькості від лінії фронту, на перехресті надважливих комунікацій, вони зуміли нав'язати займанцям свою тактику ведення малої війни: використання природного фактора, блискуче знання місцевості, раптовість і несподіваність ударів. З початком масового вивезення на примусові роботи місцевого населення та посилення окупаційного терору партизанські формування отримали відданого союзника, незважаючи на власні примусові мобілізації та грабiжницькі господарські акції. Зважаючи на ці фактори, можна зауважити, що партизанський рух на теренах Північно-Східної України впродовж окупації став масовим явищем, направленим на боротьбу проти нацистської окупаційної влади, охоронних підрозділів цивільної адміністрації та військових формувань Вермахту. Певною мірою партизанам вдалося дезорганізувати тили ворога та допомогти частинам Червоної армії у вирішальні моменти боїв на Східному фронті.

Джерела і література:

1. Білоус О.П. Роль двічі Героя Радянського Союзу О.Ф. Федорова в організації партизанського руху на території Північно-Східної України / О.П. Білоус // Наукові записки з української історії. Зб. наукових статей. – Вип. 27. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – С. 164-169.
2. Богатырь З.А. Борьба в тылу врага / З.А. Богатырь. – М.: Мысль, 1969. – 470 с.
3. Вінок безсмертя: Книга – меморіал / Редкол.: О.Ф. Федоров (голова) та ін. – К.: Політвидав України, 1987. – 578 с.
4. Збанацький А.Г. Загрова над Десною / А.Г. Збанацький. – К.: Профінформ. – 2008. – 140 с.
5. Кеніна М.І. Серце кликало до бою. Спогади партизанської розвідниці / М.І. Кеніна. – К.: Політвидав України, 1977. – 168 с.
6. Кентій А. Війна без пощади і милосердя: Партизанський фронт у тилу вермахту в Україні (1941-1944) / А. Кентій, В. Лозицький. – К.: Генеза, 2005. – 408 с.
7. Кентій А.В. Нариси історії Організації Українських Націоналістів / А. Кентій. – К., 1999. – 200 с.
8. Коваль М.В. Україна: 1939 – 1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії / М.В. Коваль. – К.: Вища школа, 1995. – 194 с.
9. Ковпак С.А. Воспоминания, очерки, статьи / С. Ковпак. – К.: Политиздат Украины, 1987. – 388 с.

10. Курас И. Штаб непокоренных: (Украинский штаб партизанского движения в годы Великой Отечественной войны) / И. Курас, А. Кентий. – К.: Политиздат Украины, 1988. – 330 с.
11. Наумов М.И. Хинельские походы / М. Наумов. – М.: «Молодая гвардия», 1972. – 352 с.
12. Патриляк І.К. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / І.К. Патриляк, М.А. Боровик. – Ніжин: ПП Лисенко, 2010. – 590 с.
13. Партизанская война на Украине. Дневники командиров партизанских отрядов и соединений. 1941 – 1944 / Сост: О.В. Бажан, С.И. Власенко и др. – М.: ЗАО Издательство Центрполиграф, 2010. – 670 с.
14. Пономаренко П.К. Борьба советского народа в тылу врага / П.К. Пономаренко // Военно-исторический журнал. – 1965. – №4. – С. 26-36.
15. Родня. Полиция и партизаны, 1941 – 1944. На примере Украины / Авт.-сост.: А. Гогун, И. Дерейко, А. Кентий. – К.: Украинский издательский союз, 2011. – 576 с.
16. Русак А.В. Исповедь (докум. повесть) / А.В. Русак. – К.: ДИА, 2011. – 656 с.
17. Сабуров А.Н. Силы неисчислимы / А.Н. Сабуров. – М.: Вониздат, 1967. – 288 с.
18. «... Создавать невыносимые условия для врага и всех его пособников...». Красные партизаны Украины, 1941 – 1944: малоизученные страницы истории. Документы и материалы / Авт.-сост.: Гогун А., Кентий А. – К.: Украинский издательский союз, 2006. – 430 с.
19. Сумская область в период Великой Отечественной войны Советского народа (1941 – 1945 гг.) / Сборник документов и материалов. – Харьков: Харьковское книжное издательство, 1963. – 460 с.
20. Україна партизанська. Партизанські формування та органи керівництва ними (1941-1945 рр.): наук.-довід. вид. / Авт.-упоряд.: О.В. Бажан, А.В. Кентій, В.С. Лозицький та ін. – К.: Парламентське вид-во, 2001. – 320 с.
21. Федоров О.Ф. Підпільний обком діє / О.Ф. Федоров. – К.: Держвидав політичної літератури УРСР, 1949. – 783 с.
22. ЦДАВО України. – Ф. 3676. – Оп. 4. – Спр. 317. – 136 арк.
23. ЦДАВО України. – Ф. КМФ-8. – Оп. 2. – Спр. 494. – 68 арк.
24. ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 189. – 361 арк.
25. ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 1. – 122 арк.
26. ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 16. – 82 арк.
27. ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 218. – 222 арк.
28. ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 1275. – 236 арк.
29. Черниговщина в период Великой Отечественной войны (1941 – 1945 гг.) / Сб. документов и материалов. – К.: Политиздат Украины, 1978. – 420 с.

© Александр БЕЛОУС

**БОЕВЫЕ ДЕЙСТВИЯ СОВЕТСКИХ ПАРТИЗАН
НА ТЕРРИТОРИИ СЕВЕРО-ВОСТОЧНОЙ УКРАИНЫ
(ИЮЛЬ 1942 г. – СЕНТЯБРЬ 1943 г.)**

Осуществлено анализ боевой деятельности партизан Северо-Восточной Украины в период расцвета партизанского движения. Освещены главные векторы партизанской борьбы, проанализирована их роль в росте нацистского террора против местного населения на территории Черниговщины и Сумщины.

Ключевые слова: Северо-Восточная Украина, советское партизанское движение, Черниговщина, Сумщина.

© Olexandr BILOUS

**COMBAT OPERATIONS OF THE SOVIET PARTISANS
IN THE NORTH-EASTERN UKRAINE
(JULY 1942 - SEPTEMBER 1943)**

The analysis of combat activity of the partisans of the North-Eastern Ukraine in the heyday of partisan movement has been examined. The major vectors of partisans' struggle have been shown and their role in increasing of Nazi terror against the local population in Chernigiv and Sumy regions has analyzed.

Keywords: the North-Eastern Ukraine, the Soviet partisan movement, Chernihiv, Sumy.